

Müstəqillik illərində Azərbaycan romanının ədəbi-mədəni prosesdə rolu (2000-2010-cu illər)

Xatın Güləliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: xatin.ozbekqizi@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan romanının inkişafı və təkamül prosesi müzakirə olunur. Dünyaya səviyyəsində roman yaratmaq üçün bu inkişaf yolunu izləmək vacibdir. Bu günlərdə yeni roman və Azərbaycan romanının inkişafı ilə bağlı bir çox fikir vardır. Orijinal roman, bədii ədəbiyyat, hekayə haqqında çox fərqli fikirlər olsa da, Azərbaycan ədəbiyyatı mənəvi dünyamızı zənginləşdirmək üçün əbədi missiyasını yaşayır və bunu etməkdə davam edir.

Açar sözlər: roman, ədəbiyyat, janr, dünya ədəbiyyatı, hekayə, povest, bədii təhlil

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.01.2021; qəbul edilib – 18.01.2021

The role of Azerbaijani novel in the literary and cultural process in the years of independence (2000-2010s)

Khatin Gulaliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan

E-mail: xatin.ozbekqizi@mail.ru

Abstract. The article focuses on the development of the Azerbaijan novel and its evolution process. It is important to follow this development path to create novels at the world level. Today there are many opinions to about recent novel and development of Azerbaijani novel. Though there are many different opinions about original novel, fiction, story, the Azerbaijani literature lives and continues to complete its eternal mission for enriching our moral world.

Keywords: novel, literature, genre, world literature, story, narrative, artistic analysis

Article history: received – 05.01.2021; accepted – 18.01.2021

Giriş / Introduction

Azərbaycan nəsrində roman janrının ən kamil örnəkləri XX yüzillikdə yaranmışdır. Əsrin birinci yarısında Məmməd Səid Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, “Gizli Bakı”, “Döyüşən şəhər”, “Qılınc və qələm”, Yusif Vəzir Cəmənəmzəminlinin “İki od arasında”, “Qızlar bulağı”, Əbülhəsən Ələkbərzadənin “Yoxuşlar”, Süleyman Rəhimovun “Şamo”, “Saçlı”, Mehdi Hüseynin “Səhər”, Əli Vəliyevin “Qəhrəman” və digər romanlar tarixi mövzuda qələmə alınmışdır. XX əsrin altmışıncı illərində ictimai-siyasi mühitdə yaranan mülayimləşmə prosesi insana qayıdış problemini aktiv şəkildə gündəmə gətirmiş və bu amil roman janrının inkişafına, məzmunca yeniləşməsinə səbəb olmuşdur. İsmayıl Şıxlı, İsa Hüseynov (Muğanna), Əzizə Cəfərzadə, İlyas Əfəndiyev, Sabir Əhmədli və başqa yazıçılar bu dövrdə yazdıqları romanlarla insanın daxili aləmini bütün zənginliyi ilə əks etdirməyə çalışmışlar. Yetmiş-səksəninci illərdə yaranan tarixi romanlarda (Ənvər Məmmədخانlı, Fərman Kərimzadə, Əzizə Cəfərzadə, İsa Hüseynov (Muğanna), Əlisa Nicat və başqa yazıçıların yaradıcılığında) Azərbaycan xalqının indiyədək araşdırılmamış tarixi keçmişinə nəzər salınmışdır. Həmin dövrdə yaranan müasir mövzulu romanlarda isə (Anarın “Beşmərtəbəli evin

altıncı mərtəbəsi”, Sabir Əhmədlinin “Toğana”, “Yasamal gölündə qayıqlar üzürdü”, Sabir Azəri- nin “Dalanda”, İsi Məlikzadənin “Gümüşgöl əfsanəsi”, Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü”, İsa Hü- seynovun (Muğanna) “İdeal”, Elçinin “Ölüm hökmü”) cəmiyyətin sosial-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemləri bədii təcəssümünü tapmışdır. Azərbaycan romanının inkişafında yeni bir mərhələ isə müstəqillik dövrü ilə bağlıdır [6, s. 18-19].

Əsas hissə / *Main Part*

1. Azərbaycan romanının mövzu və ideya-məzmun istiqamətləri (2000-2010-cu illər)

Artıq 2000-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq müasir nəsrimizdə, xüsusən roman janrında mü- əyyən canlanma başlandı. Roman yazmaq ciddi, məsuliyyətli bir işdir və bu canlanma XXI əsrin ədəbiyyata gətirdiyi xüsusi bir haldır, yazıçılarımız dünya ədəbiyyatında baş verən yeni meyillərə, xüsusilə, yeni roman axtarışlarına biganə deyillər. Eynən XX əsrin əvvəllərindəki roman yazmaq ehtiyacı bu əsrin əvvəllərində də hiss olunur. Demək olar ki, roman janrının “çiçəklənməsi” üçün çox münbit bir zəmin yaranıb: Mirzə Ələkbər Sabirin dediyi kimi: “Qarışıqdır hələlik millətin iste- dadı, Ələnirsə, safı bir yan, tozu bir yanlıq olur” [3, s.16]. Roman da bu mənada cəmiyyətdə baş verən müxtəlif hadisələri, tarixdə bizim üçün qaranlıq qalan mətləbləri, müasir dövrümüzün son dərəcə dramatik, mürəkkəb və təzadlı hadisələrini, bir sistemdən digər sistemə keçidin paradigma- larını canlandırmağa ən münasib bir janr missiyasını həyata keçirir. “Yamacda nişanə”, “Qankö- çürmə stansiyası”, “Aran”, “Görünməz dalğa”, “Dünyanın arşını”, “Yaşıl teatr”, “Yasamal gölün- də qayıqlar üzürdü”, “Toğana”, “Azıxa doğru”, “Gedənlərin qayıtmağı”, “Kütlə”, “Axirət sevdası”, “Ömür urası”, “Kef” roman və povestləri olmasaydı, nəsrimizdə bir boşluq yaranardı.

Sabir Əhmədlinin “Ömür urası” əsəri 2001-ci ildə yazılmış ən uğurlu romanlardan biridir. Yazıçı bu romanı “ömrünün son yetirməsi – ura” adlandıraraq qeyd etmişdi ki, bundan sonra nə yazsa, həmin ad altında gedəcək. Romanda Azərbaycanın işğal olunmuş rayonları, kəndləri təsvir olunur, torpaqlarımızın təbii sərvətlərinin erməni təcavüzkarları tərəfindən necə vəhşiliklə məhv olunması göz önünə gətirilir [2, s.21].

Əsərin qəhrəmanı Kişi bir zamanlar kənddə müəllim işləyib. Roman Kişinin öz doğma yur- duna gəlməsi ilə başlayır. Beyləqana yaxınlaşanda onun əyləşdiyi maşını qaçqın köçü qarşılayır. Cəbrayıldan çıxan əhali hara gedəcəyini bilmədən gedir. Məlum olur ki, ermənilər dünən Cəbrayı- la giriblər. Əsərin qəhrəmanını hər şey düşündürür. O zamankı ölkə rəhbərlərinin, radio, televizi- yanın yalan vədlər verməsi, qaçqınların Bakıda, Sumqayıtda artıq özlərinə məskən salmaları, ev- eşik sahibi olmaları və bəzilərinin bu evləri daha tərk etmək istəməmələri və s. “Bakı qaçqınlar şə- hərinə çevrilmiş, paytaxtın ovqatı, görünüşü büsbütün dəyişmişdi. Bir yanda qəsrlər ucalır, şirkət- lər, firmalar, xarici, əcnəbi ofislər yerləşir, məhlə içi, köhnə dalanların arasından, tinlərdən yeni malikanələr baş qaldırır, on səkkiz, iyirmi qat binalar ucalır, başqa yanda, Yasamalda, Xutorda, Alatavada, Badamdarda taxta, kardon sığınacaqlar, daxmalar, dəmir evciklər, hinlər quraşdırılırdı. Qaçqınlar oturaqlaşır, doğma ev-əşiyə qayıtmaq istəyi silinsəyir, soyuyurdu. “Qaçqın” sözü daha ötəri yox, yurdsuz, didərgin insanların tale-qisməti tək səslənirdi” [7, s.12]. Kişi doğma rayonuna, kəndinə qayıdır. Kənd büsbütün dağıdılmışdır. Ermənilər evləri yandırmış, ev əşyalarını isə talan edib aparmışlar. Kişinin ən çox görmək istədiyi təzə tikdirdiyi və içində heç bircə gün də yaşama- dığı evi və qardaşının heykəli olur. Qərribə olsa da, heykələ heç nə olmamışdır. Kişinin evi isə da- ğıdılmışdır.

S.Əhmədli Kişi obrazı vasitəsilə Dağlıq Qarabağdakı işğal olunmuş ərazilərin hansı vəhşi- liklərə məruz qalmasını göstərir, ağacların kəsilməsini, hələ bütün bunlar azmış kimi, bəzi Arazya- nı iranlıların işğal olunmuş ərazilərimizə keçib mal-qaranı, ev əşyalarını qarət etməsini ürək ağrı- sıyla düşünür. Yazıçı yurd-yuvalarından didərgin düşmüş insanların çəkdiyi iztirabları, əziyyətləri ümumiləşdirilmiş Kişi obrazının duyğular prizmasından keçirib təqdim edir. Onu da qeyd edək ki, Kişi doğma kəndə ilk qayıdanlardan biridir. Və o tezliklə hamının qayıdacağına inanır. “Kişi kəsik ağacların dibinə axan suya baxıb dilləndi:

- Hər şey yerini alacaq. Dağılmış şəhərlər, kəndlər yenidən qurulacaq, əzəkindən də abad olacaq. Qaçqın-köçkün yurda qayıdacaq. Bircə şəhidlər qayıtmayacaq. Onlar biryolluq köçüblər” [7, s.59]. Əsər kədərli bir motivdə yazılsa da, sonda Kişinin sözlərindəki ümid qığılcımlarını görmək olur. O, torpaqların azad olunacağına inanır.

Şükürlər olsun ki, o tarixi qələbə məhz bizim yaşadığımız dövrdə Azərbaycan xalqının əzmi, iradəsi hesabına baş verdi.

Müstəqillik dövründə yazılmış romanları araşdırarkən Elçin Hüseynbəylinin “Yovşan qağayılar” əsəri diqqəti cəlb edir. Roman yazıçının fantaziyası əsasında qələmə alınan və tarixi həqiqətlərə söykənən bir əsərdir. Romanda başlıca mövzu gen yaddaşı ilə bağlıdır. Müəllif kodlar vasitəsilə babasının yaddaşına girməyə çalışır və tarixi keçmişini qaytarmaq istəyir. Yovşan iyi yaddaşa girməyin kodlarından biridir. “Yovşan iyi qədər mənə doğma və əziz özgə bir iy yoxdur. Bəyaz rəngli yovşanda babamın qoxusu, qəlbinin döyüntüsü, atının ayaq izləri, kişnərtisi var” [9, s.19]. Nənəsinin sandığındakı “Qurani-Kərim”in içindən tapdığı yovşan ona keçmişini xatırlamaqda, ora qayıtmaqda kömək edir. Əsərin adının da yovşan qağayılar olması təsadüfi deyil. Yovşan qağayılar ifadəsi Azərbaycanın aran ərəzilərində qurulmuş qaçqın, köçkün düşərgələrinin kənardan baxdıqda qeyri-adi təsir bağışlayan görkəmini əks etdirir. Təbii ki, bu adın başqa yozumları da ola bilər.

E.Hüseynbəyli bir neçə milli-mental əhəmiyyətli problem qaldırmışdır. Onların arasında ən başlıcası “milli yaddaş” problemdir. Eyni zamanda ondan rişələnən digər problemlər də romanda az əhəmiyyətli deyildir. Kiçik vətən, yurd problemi, o taylı bu taylı Azərbaycan problemi, dövlətçilik, müstəqillik dövründəki bəzi problemlər, torpaqların düşmənlə tapdağı altında qalması, qaçqınlıq bəlası, milli qürur hissənin tuşlanmış bəzi humanitar yardımlar və s. kimi məsələlər romanın dərin qatlarından baş qaldırır oxucunu düşündürür.

Müstəqillik dövrünün romanları sırasında İlqar Fəhminin “Qarğa yuvası” yarım-tarixi romanı ədəbi aləmdə maraqla qarşılandı. Romanda son illərin nəsr əsərlərində müşahidə olunan paralellik-tarixi şəxsiyyətlərin və onların həyatlarının fərqli şəkildə təqdim edilməsi vardır. Belə ki, yarım-tarixi roman adlandırılan “Qarğa yuvası” Cəlililər hərəkatı dövründəki Koroğlunun şəxsiyyətindən bəhs edir. Əsərdə hadisələrin real təsvirindən daha çox, yazıçı təxəyyülündən yaranan məqamlara rast gəlinir. Əgər dastanda Koroğlu qorxmaz, igid, cəsur bir qəhrəman kimi təsvir olunursa, romanda onun xarakterində qorxu hissənin də olduğunu görürük. Yəni dastanda qorxu nədir bilməyən Koroğlu çox güclü bir insan kimi təqdim olunur. Roman isə tarixi-detektiv adlandırılarsa da, burada tarixilikdən daha çox, mistik məqamlara üstünlük verilir. Üzərində işarələr həkk olunmuş təsbəh dənələri, ölü qarğalar, öldürülən insanların sinəsinə basılan damğa – əsərin mistik təsirini daha da artırır. Əsərdə Keçəl Həməzə Koroğlunun ən yaxın silahdaşı kimi təqdim olunur. Koroğlu onu “Çənlibel tülküsi” adlandırır. Romanda Həməzə ağıllı, hiyləgər, qoçaq, igid bir “dəli” kimi təsvir olunur. Hətta demək olar ki, Çənlibeli Qara Mahmudun hücumlarından Həməzə xilas edir [8, s. 24]. Dastandan fərqli olaraq Nigar xanım romanda bir-iki dəfə danışır. Romanda bir məqam da diqqəti cəlb edir. Koroğlu hər hansı bir məsələdə daxilən acizlik çəksə də, bunu xalqa, dəlillərə bildirməkdən çəkinir və bu da onun şişirdilmiş bir qəhrəman yox, igid, cəsur və eyni zamanda adi bir insan olduğunu göstərir. Romanda hadisələrin təsviri həqiqətən də detektivlik təsiri bağışlayır. Əvvəlcə evlər yandırılır, sufi dərvişlərin quldurluq etmələri güman edilir, insanlar Xallı qayaya gedib bir daha qayıtmırlar, qayıdanlar isə dəli olurlar. Konfliktlərin düyünü əsərin sonunda Həməzənin və Dəli Həsənin dilindən nəql edilir.

Nərgiz Cabbarlı obrazların dili haqqında yazır: “Dəlilərin hər kəlməbaşı saray əyanları kimi “xub” deyərək danışması, “özlərini naqolay hiss etməsi”, bəzən isə müasir Bakı şivəsi ilə söyüş söyməsi ağlabatan deyil” [4, s.75]. Qeyd olunanlarla razılaşırsaq onu da əlavə edək ki, əsərdə fars sözlərindən istifadə çoxdur və dəlilərin dialoqları inandırıcı görünür. Eyni zamanda Koroğlunun və dəlilərin namaz qılıb oruc tutması, cin-şeytana inanmaları onları ərəb döyüşçülərinə bənzədir.

Roman 27 fəsildən ibarətdir. Ümumiyyətlə, romanda Koroğlu şəxsiyyətini fərqli baxış, fərqli yanaşma vardır. Müəllif süjetə bəzi mifik və detektiv məqamlar əlavə etməklə oxucuda hadisələ-

rin davamına maraqlı oyada bilir. Romana postmodernizm cərəyanının təsiri şübhəsizdir. Tarixi şəxsiyyətə müəllifin fərqli baxışı və əlavələri də romanı maraqlı və oxunaqlı edir.

2. Roman janrının tipologiyası

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da romanın tipoloji təsnifi ciddi problem kimi mövcuddur. Professor H.Qasımovun "Müasir Azərbaycan romanı" adlı tədqiqatının bir fəslə janrın tipologiyası məsələsinə həsr edilmişdir. Rus və dünya ədəbiyyatşünaslığında romanın tipologiyasına aid nəzəri prinsipləri nəzərdən keçirdikdən sonra tədqiqatçı məsələyə münasibətini belə ifadə edir: "Müasir Azərbaycan romanında tipoloji meyillər" dedikdə, nəinki "sintez", "hibrid", "fəlsəfi roman", eləcə də geniş polemika obyektinə olan "roman-epopeya", "roman-hadisə", "roman-tələ", "mərkəzdənqaçma" və "mərkəzəqaçma", "lirik-psixoloji" və s. meyilləri nəzərdə tuturuq". Tipologiya məsələsi ilə bağlı H.Qasımovun fikirlərini ümumi bir məcraya yönəltdikdə onun bir neçə cəhəti əsas hesab etdiyini görmək mümkündür. Birincisi, tədqiqatçı romanı "çoxşəkilli və çoxnövli" bir janr kimi qeyd edərək bu növ və şəkillərin "nəinki süjet, heç struktur dairəyə" də sığmadığını etiraf edir və belə qənaətə gəlir ki, "çoxsahəli janr olan romanın predmetinə bütün mübahisələrə son qoyan birmənalı qiymət vermək çətinidir". İkinci bir tərəfdən, H.Qasımov rus roman nəzəriyyəçilərinin fikrinə söykənərək janrın tipologiyasında "mərkəzdənqaçma", "mərkəzəqaçma" və buna uyğun olaraq "roman-hadisə" və "roman-tələ" bölgüsünə daha çox üstünlük verir və bu əsasda müasir Azərbaycan romanının "epik-obyektiv" və "lirik-subyektiv" tiplərini fərqləndirir".

Romanın tipologiyası ilə bağlı müasir ədəbiyyatşünaslıqdakı fikirlər nə qədər haçalansa da, onun təsvir predmetini təşkil edən hadisələrin mahiyyəti, başqa sözlə, mövzu baxımından onun müasir və tarixi tiplərə ayrılması mübahisə doğurmayan həqiqət kimi qəbul olunur. Əslində romanın müasir və tarixi tipləri onun tipologiyası üçün çıxış nöqtəsi kimi götürülür. Tarixi romanın tipologiyasının uzun illər ədəbi-nəzəri fikri məşğul edən bir problem kimi mövcudluğu da bu meylin təsdiqi kimi səslənir. Belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, romanın tipologiyasında daha çox elmi səslənən variant onu tarixi və müasir roman növlərinə bölüb, növdaxili tipləri müəyyənləşdirməyin əsas prinsiplərini, qanunauyğunluqlarını meydana çıxarmaq və bu əsasda konkret janr xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Bu problemi həll etməyin "açar"ı kimi müasir ədəbiyyatşünaslıq, ilk növbədə "tarixi roman nədir?" sualını qoyur və ona cavab axtarır. Tarixi roman problemi keçmiş sovet ədəbiyyatşünaslığında 1920-ci illərdən öyrənilməyə başlamış, indi də bu istiqamətdə araşdırmalar davam edir [10, s.154].

Tipologiya romanın intəhasız dünyasında ümumini (mövzu, struktur) müxtəliflikdə axtarmaq imkanı verir. Həm mövzu və təhkiyə, həm də struktur təsnifat tipoloji tədqiqatın predmetini təşkil edir. Məsələn, əgər roman geniş epik təsvirə meyil edirsə, bu tipoloji baxımdan "mərkəzdənqaçma", yox əgər qəhrəmanın və müəllifin lirik görünüşü ön plana çəkilərək hadisələr sürətlə mərkəzə doğru meyil edirsə "mərkəzəqaçma" hesab edilir. Bəziləri romanın bu cür tipologiyasını məhsuldar hesab edir. Çünki bu üsul həm janrın spesifikasının, həm də romanın struktur imkanlarının açılmasına xidmət edir. Lakin ümumini axtarmaq səyi bəzən təkrar olunmaz fərdi cəhətlərin diqqətdən yayınmasına, böyük sənətkarları fərqləndirən bənzərsizliyə, etinasızlığa gətirib çıxara bilər [5, s.57]. Çünki bənzəri olmayan yazıçını ümumi bir tipoloji prinsip əsasında birləşdirəndə fərdilik itir. Romanın hadisə, xarakter, zaman, məkan kimi tipoloji bölgüləri ümumi xarakter daşıyır. Lakin onu hibridləşdirib 90-a qədər növünü əldə etmək mümkündür. Bununla belə, bölgülər hadisə, xarakter, süjet, təhkiyə və tələ dairəsində dolanır. Məsələn, məlumdur ki, hadisə və xarakter arasındakı dialektik əlaqə təhkiyə vasitəsilə süjətdə reallaşır. Süjet və kompozisiya isə öz növbəsində janrın ümumi, eyni zamanda nümunəvi əlaqələrini müəyyən edir. Eyni zamanda süjet ayrılıqda romanın çox şaxəliyini bütün əlamətləri ilə müəyyən edə bilməz. Məsələn, fəlsəfi, monumental, sosial-psixoloji, ideoloji, satirik, tarixi, inqilabi, istehsalat, kənd, sənədli, ailə-məişət, realist, romantik, modernist, ekzistensialist, sürrealist, realist, sərgüzəşt, roman-epopeya, lirik, bioqrafik, səyahət, roman-esse, roman-oçerk, roman-pritça, roman-pamflet, roman-faciə, roman-xatirə, roman-xronika, monoloq, dialoq, panoram, roman-axtarış, roman-fakt, mərkəzdənqaçma, mərkə-

zəqaçma, dinamik, çoxplanlı, bulvar (bayağı), şəxsi, detektiv və s. bütün bunlar təbiidir ki, nəinki süjetə, heç struktur dairəyə də sığan deyil [1, s.10].

Tədqiqatçı Nəzmiyə Axundova "Azərbaycan romanı: 120 il" [3] monoqrafiyasında Azərbaycan romanının forma-struktur xüsusiyyətləri ilə bağlı bir təsnifat aparır. O, yeni roman axtarırları ilə bağlı belə bir bölgü ilə bizi tanış edir:

1. Azərbaycan ədəbiyyatında modernist və postmodernist cərəyanların təsiri ilə yaranan romanlar (Kamal Abdulla "Yarımçıq əlyazma", İlqar Fəhmi "İlk sui-qəsd", "Qarğa yuvası").

2. Sinxron romanlar. İzahı belədir: "Yəni bir roman daxilində yuxu ilə reallığı, fantaziya ilə gerçəkliyi, ciddi poza ilə yumor qarışıq şəkildə vermək dünya roman təcrübəsindən məlumdur. ...Sinxronizm romana nə verir? Birincisi; romanda təsvir üsulunun çoxşaxəliliyini, predmetə baxışın müxtəlifliyini şərtləndirir, obrazların və hadisələrin zaman və məkan yerdəyişmələrini mütəhərrikləşdirir. İkincisi; mahiyyət etibarilə bir-birinin əksi olan qütbləri - yuxu ilə reallığı, gerçəkliklə fantaziyayı, reallıqla irrealığı eyni bucaq altında "birləşdirir". Üçüncüsü; bu "qatışıqlıq" bədii məntiqə əsaslanırsa, romanın bütün ideyası, forma-struktur elementləri vahid məqsəd ətrafında birləşir, əksinə olursa, roman "parçalanır, hissəciklərə səpələnir" (Adıçəkikən əsər, səh. 261). Bu bölgüyə E.Hüseynbəylinin "Tutağacı boyunca", "Balıq adam", "Yovşan qağayılar", "Metro vadisi" romanları daxil edilir.

3. Roman-xronika (E.Hüseynbəyli – "Don Juan", "Şah Abbas", Yunis Oğuz – "Nadir şah", "Təhmasib şah", N.Əbdülrəhmanlı – "Könül elçisi").

4. Roman-utopiya (Sabir Əhmədli – "Ömür urası").

5. Roman-pamflet (Afaq Məsud – "Azadlıq", Aslan Quliyev – "Yazıcının savaşı").

6. Roman-besseller (Varis – "Sənə inanıram", "Bir ovuc torpaq", Əyyub Qiyas – "Sonuncu büt", Aslan Quliyev – "Keçmiş döyüşçü və oğlan") [3, s.53].

"Sinxron roman" ifadəsini şərti qəbul etmək lazımdır. Hər bir romanın daxilində müxtəlif bədii elementlər ola bilər. Bunu dünya romanının bir sıra nümunələri də təsdiq edir. Romandaxili bu mənzərə bizim nəsr əsərlərində də nəzərə çarpır. Ancaq tədqiqatçının digər romanlarımızla bağlı təsnifatı ilə tam razıyıq. Beləliklə, roman-reportaj, roman-dialog, roman-xronika, roman-utopiya, roman-pamflet, roman-besseller kimi çeşidlənən təsnifat müasir Azərbaycan romanının forma-struktur xüsusiyyətlərinə uyğun düşünülüşdür. Qeyd edək ki, bu adların bəzilərini müəlliflərin özləri müəyyənləşdirmişlər. Hər bir müəllifin yazdığı romana qabaqcadan – hazırlıq mərhələsində öz baxışı və münasibətindən asılı olaraq bu cür adlar seçməsi təbiidir. Biz roman-məzhəkə (Qəni Camalzadə – "Fosforlu əkizlər"), psixoloji-fantastik roman (Vüsal Nuru – "Eybəcərlər adası"), roman-dekorasiya (İlqar Fəhmi – "Akvalanq"), fantastik roman (Nisə Bəyim – "Online"), teatral roman (İlqar Fəhmi – "Akvarium"), mifoloji-fantastik roman (Sadıq Elcanlı – "Qanlı Quzğun meydanı", "Əbədi sevginin xatirələri", "Yaddaş yarası"), sürətli oxu romanı (Aydın Talibzadə – "Kəpənək modeli-102"), gerçək roman (Vidadi Babanlı – "Gizlinlər"), eşq hekayətləri (Rasim Qaraca – "On bir gecə"), yarım tarixi roman (İlqar Fəhmi – "Qarğa yuvası"), roman-xatirə (Ağarəhim Rəhimov – "Yaddaşda yaşar xatirələr") və s. romanların bu cür adlarla təqdim olunmasını müasir nəsrimizdə ciddi bir hadisə kimi qəbul edirik. Deməli, müasir romanlarımızda janrdaxili qruplaşma gedir.

Əlbəttə, hər hansı bir romanın hansı ad altında təqdim olunmasının onun bədii keyfiyyəti ilə, qaldırdığı problemin həlli ilə nə dərəcədə səsleşməsi ayrı məsələdir. Ancaq bu təsnifatda janrdaxili prosesin inkişafı göz qabağındadır. Amma bu təsnifatın yarımçıq olduğu da nəzərdən qaçmır. Məsələn, Yusif Həsənbəy "Sualtı döyüşlər" və "Next" əsərlərini səyahət romanları kimi təqdim edə bilərdi. Mövlud Süleymanlının "Erməni adındakı hərflər" əsərini roman-tədqiqat, yaxud etnoqrafik roman adlandırmaq olar. Sabir Əhmədlinin "Yazılmayan yazı"sı sırf memuar xarakteri daşıyır. Pərvizin "Yad dildə" romanı siyasi-detektiv roman nümunəsi deyilmi? Yaxud Cavid Zeynallının "Günəşi gözləyənlər" və "Leyla" romanları melodrama-roman kimi düşünülməmişmi? Seymur Baycanın "Qukark" romanını hansına aid etmək olar, yəqin ki, siyasi-macəra tipinə. Bunları dəqiqləşdirmək, hər bir romanın öz tipini müəyyənləşdirmək romanşünaslığımızda öz elmi həllini gözləyən məsələlərdən biridir.

Yeni əsrin Azərbaycan nəsrini ilk növbədə, mühüm yaradıcılıq axtarışları ilə səciyyələnilir və bu fikri söyləyərkən postmodernizm ədəbi cərəyanının təsirini xüsusi qeyd etməliyik. Artıq postmodernizm anlamı termin-istilahlardan sıyrılıb çıxır və təkcə ədəbiyyatda deyil, ictimai-mənəvi həyatımızın bir çox sahələrində aktiv "iştirakçı"ya çevrilir [3, s.53].

Nəticə / Conclusion

Aparığımız araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gələ bilirik ki, müstəqillik dövründə yazılmış Azərbaycan romanlarında müəyyən yeniliklər var. Yeni qəhrəman axtarışlarını, fərqli obrazları bu romanlarda görmək olar. Eyni zamanda, dövrün reallıqlarının əks olunması, obrazların daha realist təsir bağışlaması, təsvirlərdən daha az istifadə olunması romanların bədii təsir gücünü, dinamikliyini artırır. Sovetlər dönməsində yazılan romanlarda şəxsiyyətə pərəstiş, təsvirdə uzunçuluq, hər şeyə qadir qəhrəman surətlər yaradılırdısa, müstəqillik dövründə yazılan romanlarda yaşadığımız dövrün həqiqətlərini əks etdirən real hadisələr, cəmiyyətdə tez-tez rast gəldiyimiz obrazlar görürük.

Azərbaycan romanının inkişafı və müasir romanın tələbləri haqqında bu gün də fərqli fikirlər var. Hətta müasir dünya ədəbiyyatının janr sərhədlərini uçurmağa çalışan bəzi müəlliflər hələ də romanın inkişafda və dəyişilməkdə olduğunu sübut etməyə çalışırlar. Lakin əsl roman haqqında müxtəlif, fərqli, ziddiyyətli fikirlərin olmasına baxmayaraq, əsərlər yazılır, Azərbaycan ədəbiyyatı yaşayır, bizim mənəvi dünyamızın zənginləşməsində öz əzəli-əbədi missiyasını yerinə yetirməkdə davam edir.

Ədəbiyyat / References

1. Abdulla K. Yarımçıq Əlyazma. Bakı: XXI-YNE, 2004.
2. Akimova E., Yeni təfəkkür və ədəbi tənqid. Bakı: MBM, 2012.
3. Axundova N. Azərbaycan romanı: 120 il. Bakı: Elm, 2011.
4. Cabbarlı N. Yeni nəsillik ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2006.
5. Cəbiyeva Ş. Yarımçıq Əlyazmaya postmodernist nəzər, Tənqidnet, N3. Bakı, 2007.
6. Elaydi Ə.S. Müstəqillik dövrü Azərbaycan romanı. Mövzu, problematika və sənətkarlıq məsələləri (1991-2005). Bakı: Nurlar, 2017.
7. Əhmədli S. Ömür urası, "Azərbaycan" jurnalı, N5, 2002.
8. Fəhmi İ. Qarğa yuvası, Bakı: Yurd NPB, 2008.
9. Hüseynbəyli E. Yovşan qağayılar. Bakı: Adiloğlu, 2005.
10. Yusifli V. 2004-cü ilin nəsrini. "Azərbaycan" jurnalı, N2, 2006.

Роль азербайджанского романа в годы независимости в литературно-культурном процессе (2000-2010)

Хатын Гюлалиева

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет. Азербайджан.

E-mail: xatin.ozbekqizi@mail.ru

Резюме. В статье изучается развитие азербайджанского романа и пути его эволюции. На сегодняшний день важно следовать этому пути развития для создания романа на уровне мировой литературы. Развитие азербайджанского романа и потребности современного романа даже на сегодняшний день есть разные понятия. О настоящих романах, повестях и рассказах есть много разных понятий, убеждений, но несмотря на это, произведения

пишутся, азербайджанская литература живет и процветает, продвижение в нашей моральной жизни продолжает выполнение своей вечной миссии.

Ключевые слова: роман, литература, жанр, мировая литература, рассказ, повествование, художественный анализ